

**Böcskei Balázs**

Témavezető: Szabó Máté

## A VÁLSÁG VÁLSÁGA

### **Pénzpiaci szabályozatlanságtól a közpolitikai bizonytalanságig**

A legutóbbi globális válság kirobbanásakor általános közmegegyezés volt annak kapcsán, hogy a krízisért elsősorban felelősséget viselő pénzügyi szektor szabályozásának a legfőbb preventív megoldásnak kell lennie. Ismét napirendre került a pénzügyi tranzakciókra vonatkozó globális adó kérdése, és egy általában vett szigorúbb szabályozási környezet megteremtése. Mindezek a tervek a nemzetállami politika újragondolásába ágyazódva születtek meg, egyúttal a nemzeti gazdaság- és társadalompolitika megújításának szándékával. Közel négy évvel ezelőtt tehát konszenzus mutatkozott abban, hogy a neoliberális gazdaságpolitika reformra, illetve lecserélésre szorul. Ugyanakkor ezen politikai szándékkal kapcsolatban már akkor is mutatkoztak figyelmeztető jelek, Sebők Miklós közgazdász mindezt így fogalmazta meg 2008. októberében: „...*kicsit a politikai-üzleti ciklusok mintájára egy »ideológiai-üzleti ciklusba« kerülünk, ahol most éppen az inga kileng egy irányba, de nagyon hamar újra, ahogy a sokkhatás elmúlik, vissza fogunk lendülni a másikba. Újra egy deregulációs diskurzus fog elindulni, amint kicsit észhez térnek azok a csoportok, akik ebben az egészben érdekeltek*” (SEBŐK 2008, 24. o.).

Közel négy évvel a válság globálissá terjeszkedése, illetve a továbbra is fennálló pénzügyi bizonytalanság után megállapíthatjuk, hogy az előbbi prognózis helyénvalónak bizonyult. Tanulmányomban azt mutatom be, hogy napjaink késő modern, világgöckázat-társadalmá közepette a nemzetállami politikaalakítás, politikai cselekvés, közpolitikai cselekvőképesség hogyan veszíti el autonómiáját, illetve termelődik újra a reálgazdaság és a pénzpiacok közötti egyensúlytalanság. Állításom értelmében, míg az előbbi esetében egy jelentős válságkezelési folyamat zajlik, addig annak hatékonyságát és eredményességét folyamatosan gyengíti a pénzügyi szabályozatlanság, a pénzügyi szektor folyamatos kockázathárítása.

Ebben a helyzetben egy hibrid, alkalmazkodó állam (JENSEN 2011.) áll szemben az elszabadult pénzügyi piacokkal. A politikai aktorok nemzetállami keretek között folyamatosan kettős kihívással szembesülnek: egyrészt a válságkezelés során erősödő technokratikus szemlélettel, másrészt az ilyen típusú kríziskezelés másik oldalával, a populizmus erősödésével.

Míg a nemzetállami kormányokat jellemzően egy válságkezelői elhivatottság jellemez, addig a pénzügyi környezetben továbbra is a strukturált felelőtlenség állapota válik tartóssá. Ebben a helyzetben a politikai közösségek nemcsak a politikum delegitimációjával szembesülnek, hanem a transznacionális közpolitikai koordináció (CRAMME 2011.) permanens igényével is.

A globális válság után tehát a válságkezelés válságának korszaka következett be, amely jelenleg, illetve – az alábbiakban megfogalmazott állítások értelmében – továbbra is jellemezni fogja korunkat, korlátozva a nemzetállami politikai aktorok közpolitikai cselekvéseiket.

### **A globális válság genezise**

Az alábbiakban eltekintek attól, hogy a közgazdaság- és társadalomtudományban egyaránt széles körben feldolgozott legutóbbi globális válság okairól értekeznek, helyette inkább azokról, a mai napig fennálló lehúzó erőkről tennék említést, amelyek tartóssága túlmutat a válságon. Az előbbieket Csaba László szerint a következők: a dereguláció szándékolatlan mellékhatásai túlsúlyra jutottak; pénzügyi innovációk kiteljesedése; újraszabályozás szükségessége; az elmélet felelőssége; újfajta makroönonómiai populizmus (CSABA 2011.).

A válság kirobbanásakor a fenti tényezők megváltoztatásában megegyezős körvonalazódott, hogy aztán a már fentebb idézettek jegyében az inga visszaálljon válság előtti helyzetébe. Csaba László mindezt így fogalmazza meg: *„A pénzpiacokon máris látható, hogy visszatért a növekményi érdekeltség, a strukturált termékek forgalmazása, a szolid biztosítékokat nélkülöző kihelyezések”* (CSABA 2011, 235. o.), illetve a pénzügyi innovációk további terjedése. Ez a fajta, illetve az előzőekből fakadó szabályozáshiány a válság legfőbb mozgatórugója, és éppen ezen a területen vannak kiszolgáltatva a nemzetállamok a pénzügyi környezetnek. Ha valami igazán sajátos a tárgyalt válságban, akkor az mindenképpen a szabályozottság és a szabályozatlanság játéka, érdemes ennek kapcsán hosszabban is idézni Csaba Lászlót: *„A pénzközvetítés univerzalizálódása azt jelentette, hogy házon belül is párhuzamosan futott a szabályozott és a szabályozatlan tevékenység, az átláthatóság minimuma nélkül. Az olyan sokat*

*idézett esetek, mint a Lehman Brothers AAA minősítése 2008 júliusában, nem mutat mást, mint hogy sem a szabályozók, sem a cégértékelő/minősítő intézetek nem mozogtak stabil talajon. A modellek tudományos és objektív jelleget kölcsönöztek azon értékítéleteknek, amelyek megalapozottsága a meteorológiai előrejelzéseket vagy a totótippeket sem érthette és így nem is érte el, A baj ugyanis (...) az alapadatokból fakadt, ahol viszont klasszikus információaszimmetria állt fenn: a kibocsátón kívül senki semmiben nem lehetett biztos. (...) Mindezekből következően a legkevésbé sem meglepő, hogy a kilábalás sem ment végbe 6-9 hónap alatt, különösen azért, mert a (...) válságellenes intézkedések a gyenge szereplők kihullásának megakadályozását célozták” (CSABA 2011, 238. o.).*

### **Egyenlőtlen kockázatvállalás**

A pénzügyi szektor inherens kockázatos működését sikeresen hártotta át tehát a reálgazdaság szférájába, ahol az jelentős növekedési és foglalkoztatási következményekkel járt. Alain de Benoist már „túszul ejtett államról” beszél, amely helyzetben az államokat nem csak a pénzügyi piaci mozgások, hanem azok jelzésére és változására szolgáló hitelminősítő intézetek – amelyek a bankok és magánvállalatok mellett már az államok pénzügyi egészségének felügyelői is – is „örzik” (BENOIST 2012.). A hitelminősítők mögött ugyanis azon intézményeket találjuk, amelyek fizetőképességéről azok véleményt nyilvánítanak, azaz pénzintézetek állják költségeiket, hogy azok termékeit felbecsüljék. Ebben a helyzetben előállhat a következő csapdahelyzet is: „*A legeladósodottabb országok (Görögország, Írország, Portugália) csak rövid lejáratú (három-hat hónapra szóló) kölcsönökhöz juthatnak a pénzpiacokon. Hosszú távú – öt-tíz éves – kölcsönöket csak 14-17 százalékos kamatra szerezhethének, ezt azonban nem tudják vállalni. Hosszú távra egyedül a Nemzetközi Valutaalap (IMF), az Európai Bizottság és a Központi Európai Bank kölcsönöz nekik 3,5-4 százalékos kamatra, ennek fejében viszont drasztikus megszorító intézkedéseket várnak tőlük, amelyek első számú áldozatai az alsó néprétegek. Másfelől ezek az intézkedések visszavetik a gazdasági tevékenységet, s ezáltal tovább csökken a szóban forgó államok törlesztésre való képessége. Eközben a pénzpiacok azt hangoztatják, hogy a megszorító intézkedések nyomán helyreáll a bizalom, ami növekedést idéz elő. A valóságban azonban fordítva történik, mivel a megszorítások hatására csökkennek a jövedelmek, visszaesik a vásárlóerő és a kereslet, ami óhatatlanul fékezi a növekedést, és ezzel hátrányosan hat az államok fizetőképességére” (DE BENOIST 2012, 31. o.). Amíg az érdemi válságkezelés csak a reálgazdaság szféráját érinti,*

addig a pénzpiacok változatlanul élnek tovább, és a pénzügyi szektor folyamatosan áttérheli a kockázatokat a reálgazdasági szereplőkre.

Ezen a ponton érdemes röviden kitérni a kockázatok- és kockázattársadalom elméletére, amely leginkább az előállított nem-tudás miliójével írható elő, amelyben élni és tervezni tulajdonképpen annyit jelent, mint ismeretlen válaszokat keresni olyan kérdésekre, amelyeket senki nem tud világosan megfogalmazni (Beck 2008). A kockázattársadalom bevezetése a társadalomtudományi szókészletbe azzal az ismételt felismeréssel is járt, hogy a modernitás világa kontingens, azaz fennállása és működése döntéseket előfeltételez és igényel. Nincs ez másként a pénzügyi szektor esetében sem, kiegészítve talán azzal, hogy pénzpiaci területen jelentkező válság egyben *„a társadalmi-gazdasági viszonyok strukturális újratermelődésében azonosítható. Még hogyha senki sem hinne a rendszerben, akkor is minduntalan újjászületne, akkor is fennmaradna, ugyanis érdekek mozzgatják. Olyan pénzügyi-gazdasági érdekek, amelyeknek a hit egy fontos összetevője, de enélkül is egy fenntartható rendszert teremtenek”* (SEBŐK 2008, 24. o.). A kockázattársadalomban a pénzügyi innovációk visszafordíthatatlan terjedése a sikeres technikai-technológiai modernizáció következményének tekinthető. A kockázatok a jog által kontrollálhatatlanok, továbbá piacokat, nemzetállamokat és kormányokat képesek mozgatni, megrázkódtatni. Ezek a veszélyek már nem csak egyetlen ország problémái, hanem egy világveszélyközösség jött létre, amelyben egy ország önmagában nem tud a veszélyekkel megbirkózni.

A kockázatok uralhatatlanságával „élnek együtt” aztán a nemzetállamok is, amelyek a bizonytalanság politikai gazdaságtana (BECK 2006.) közepette nem csak azzal szembesülnek, hogy a gazdaság és a politikai jóléti állam időszakára jellemző egyensúlya felborult, hanem a globális – pénzügyi – kockázatok újdonságával és áttekinthetetlenségével is. Az állam gazdasági tehetetlensége és a makrogazdaság alakításától való megfosztása azt eredményezte, hogy a gazdaság szinte ténylegesen a politikamentesség területévé vált. A politikamentesség hirdetése a neoliberális globalizmus lényege. Beck azt elismeri, hogy a gazdasági globalizáció politikai vállalkozás, a globalizmust azonban a neoliberális szemléletű hatalmi elit számára tartja fenn (BECK 2005.). Ebben a hatalmi struktúrában fonódnak össze egymással a fent említett pénzpiaci szereplők, mégpedig annak analógiájára, ahogyan a munka nemzetállami szinten alárendelődik a tőkének, úgy a reálgazdaság a pénzügyi folyamatoknak. Összességében tehát a pénzügyi kockázatprevenciónak továbbra sincs realitása, a pénzügyi szektor tanulási

képessége az innovációk révén korlátozott, s így a reálgazdasági válságintézkedések hatékonysága is megkérdőjelezhető.

### **Egy „örökké” alkalmazkodó állam**

Általában is megállapítható, hogy jelenlegi válságkezelési diskurzusokat a piac szempontjai és terminológiai, határozzák meg, kevésbé az állam revitalizálásnak diskurzusai. Paradox módon azonban miközben a gazdasági globalizáció folyamatosan szűkíti az államok mozgásterét, azok gazdasági életben történő aktívabb és szükségesebb jelenlétére egyre inkább nagyobb igény mutatkozik. Jody Jensen a következő megállapításra jut ezzel kapcsolatban Saskia Sassen alapján (JENSEN 2011.): *Utóbbi „úgy véli, az államot hagyományosan alkotó összetevők átalakulásának vagyunk tanúi, amelyek során egy eltérő funkciókkal, mozgástérrel és hatáskörökkel rendelkező hibrid állam alakul ki. Szerinte a globalizációnak nevezett folyamatgyűttes részleges, ám lényeges változásokat okoz a döntéshozatal és a felhatalmazás formáiban a nemzetállamon belül. Olyan hibrid formákat teremt, amelyek nem teljesen magántulajdonú, nem teljesen állami, nem teljesen nemzeti, de nem is teljesen globális jellegűek. Éppen ez a történelmi értelemben tisztán nemzetiként már nem értelmezhető, napjaink fogalma szerint globálisnak még nem nevezhető hibrid jelleg jelzi a szuverenitás átértelmeződését, egy posztszuverén állam kialakulását”* (JENSEN 2011, 189. o.).

A pénzügyi szabályozatlanságon túl a kölcsönös függések rendszere is megnehezíti a (nemzetállami) reálgazdasági válságkezelés hatékonyságát, ugyanis nem csak a bizonytalanság politikai gazdaságtana keretezi az egyes államok cselekvését, hanem egymástól való függésük is. Napjainkra az államszerkezetek jelentős mértékben egy „alkalmazkodó állam” formáját öltik. Egy alkalmazkodó állam a következő – immáron állandósuló – kihívásokkal szembesül: többi államtól való függése megnövekedése következtében autonómiája csökken; fokozott igény mutatkozik a legitimitációjára; természeti, éghajlati, illetve számos transznacionális folyamat erősödése miatt folyamatos alkalmazkodás szükségességét hívja életre. Mindezek együttesen jelentősen megnövelik az állami szerepvállalás erősítését, és az állami „működés” sikerességének kritériuma az lesz, hogy mennyire képes a „kívül-belül alkalmazkodásra” (JENSEN 2011, 192. o.).

### **Neoliberalizmus és technokrácia az állam és Európa ellen**

Ezen a ponton, különösen a legitimitás kérdésénél érdemes megállni, hiszen napjainkban a válságelhárításra vonatkozó intézkedések kontraproduktivitása tapasztalható. Szabó Máté a következőképpen látja ezt – Claus Offe nyomán: *„a válságelhárító állami beavatkozás iránti igény egyre nő, ugyanakkor ez a válságelhárítás a rendszer fennmaradásának esélyeit csökkentő eredményekre vezet. Az állam az ellentétes imperatívuszok, a válságelhárító beavatkozás iránti igény fokozódása, illetve a válságelhárítás eredményeként rendszeridegen elemek létrehozása következtében válságba kerül, így a gazdasági válságból a válságelhárítás válsága, a politikai válság folytatódó állapot lesz”* (SZABÓ 2009.).

Mindennek háttérében a válságkezelés szemléletét érdemes keresni. Ahogyan azt már említettem a kríziskezelés megoldásai továbbra is piac nyelvén fogalmazódnak meg, amelynek következtében az intézkedések terhei egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes társadalmi csoportok között. A hangsúly kevésbé a társadalmi integráción, illetve a szociális háló újraszövésén van, hanem sokkal inkább – a fentebb felvázolt folyamatoktól nem függetlenül – a fiskális stabilitás szempontjai kerülnek előtérbe, amely aztán a közpolitika-alkotás minőségére és módjára is hatással van. A terheket viselők részéről a válságkezelési folyamatok – és így az állam is – demokratikus defícitell szembesülnek.

Ennek alapján megállapítható, hogy a válság ellenére továbbra is eleven az a szemlélet, amelyet Ulrich Beck és Edgar Grande a „technokrata élethazugság” kifejezésével írt le (BECK – GRANDE 2007.). Ezt leginkább a permanens uniós válság közepette tapasztalhatjuk meg, úgymint például a legutóbbi, európai fiskális paktumra vonatkozó társadalmi vitában. A paktum egyrészt egydimenzióssá teszi az európai elvárásokat, azaz minden egyes tagállamtól annak fejlettségi, illetve kapacitásától függetlenül ugyanazt a gazdasági teljesítményt várja el, másrészt tovább szűkíti a nemzetállami gazdaság- és társadalompolitika mozgásterét. Ez a szemlélet nem idegen az európai döntéshozóktól, ennek kritikáját adja Andor László legutóbb megjelent könyvében a maastrichti kritérium kapcsán. Felsorolásai közül az alábbiakban csak a tárgyalt témához leginkább illeszkedőt idézném hosszabban: *„A maastrichti kritériumok nem ragadják meg a pénzügyi egyensúly egészét, és a gazdaságpolitika teljes célrendszerének csak egy kis részére korlátozódnak. (...) A rendszerből hiányoznak a reálgazdasági mutatók is. Megtévesztő, amikor a hivatásos kommunikátorok olykor »felzárkózási programként«, vagy esetleg »felzárkóztatási programként« magyarázzák a*

»konvergencia«-programot. (...) Lehet felzárkózni az infrastruktúra fejlettségét illetően vagy az internethasználatban is. Maastrichtnak azonban egyikhez sincs köze. Mi több, a maastrichti kritériumokhoz történő közelítés potenciálisan ellentétes a reálgazdaság felzárkózásával, és sok esetben ez a konfliktus a valóságban is érvényesül. (...) Ma pedig már nemcsak a felzárkózás és a pénzügyi konvergencia általános viszonyára, lehetséges konfliktusára kell tekintettel lennünk, hanem arra is, hogy konkrétan a válságkezelés – annak tartós következményeivel együtt – egyfelől növeli azon tényezők sorát, amelyek a Maastrichthoz történő igazodást kevésbé célszerűnek, de legalábbis kevésbé sürgetőnek mutatják, és hátrébb rangsorolják a gazdaságpolitika preferenciaskáláján» (ANDOR 2010, 197. o.).

Ahogy a maastrichti kritérium sem tudományos elemzések eredményeként született – hanem annak szándékával, hogy a pénzügyileg instabilabb és felelőtlenebb EU-tagországok vállalják a német monetáris politika szigorú szabályait, hogy ezért cserébe a németek feladják önálló valutájukat és elfogadják a pénzügyi unió gondolatát – úgy jelen fiskális paktum esetében is német érdek áll fenn. Az új együttműködés továbbra sem vesz tudomást arról, hogy a modernizáció nemcsak regionálisan, hanem egy országon belül is többsebességű, és némely tagállam társadalmi szövete nem bír el további restriktív gazdaságpolitikát.

Láthatjuk tehát, hogy a globális válságot követően a neoliberais és a technokrata „élethazugság” egyszerre kapott erőt. Előbbi értelmében elegendő Európát gazdaságilag integrálni, megerősíteni, s a „piaci integráció” szemlélete jegyében az elszabadult határokat relativizáló és megszüntető modernizáció ernyője alatt egyesítse Európát. Ennek jegyében pedig a (strukturális) „reformok” hangoztatása egyben a piacok egyre inkább kiteljesedő deregulációját is elhozza. A technokrata élethazugság – amely például a tárgyalta fiskális paktum másik oldala – a válságok megoldását további európai szabályozásban – ez a nemzetállami politika delegitimálódásával jár – véli megoldottnak. Ulrich Beck szavait idézve: A technokrata álláspont „nemcsak hogy elfogadja Európát, hanem egy továbbmenő (»pozitív«) integráció szükségességét is látja. A múlt felé forduló nemzeti élethazugság helyében (neo)funkcionalista »spill over« integráció jövőorientált optimizmusa lép: az akart vagy akaratlan mellékkövetkezmények permanens problémamegoldási kényszert okoznak, amelyekre a felvilágosult európai elitek »tényszerűen« szükséges megoldásokat találnak, úgyhogy a végén, válságról-válságra bukdácsolva a kitűzött cél, az »integráció« újból és újból elérhető lesz” (BECK – GRANDE 2007, 38. o.). A kényszer és a tehetetlenség technokrata gyakorlata találkozik Roger Scruton Európa-kritikájával is: „Ha felmerül egy

*megoldandó probléma, megoldjuk egy szabályozással. Csakhogy az egyik probléma megoldása egy másikat eredményez, azt viszont – mert egy másik részleghez tartozik, vagy mert a jövőben rejlik – már nem veszi figyelembe a törvényalkotó gépezet. Ráadásul semmit nem lehet visszafordítani, amit a terv jóváhagyott” (SCRUTON 2011, 98. o.).*

### **Majdnem párhuzamos válságkezelés**

Tanulmányom nem vállalkozott többre, minthogy politikai gazdaságtani keretbe illesztve bemutassa egy elmaradt (pénzpiaci) és egy realizált – de az előbbinek kiszolgáltatott (reálgazdasági) kríziskezelés következményeit. A világgockázattársadalom korában a nemzetállami (politika) kitettsége az elszabadult pénzügyi folyamatok következtében nem került érdemi kezelésre, így a jövőre nézve a permanens válság állapotát feltételezem.

Mivel a legutóbbi globális gazdasági válságot követően rendszerszintű változások nem történtek, továbbá a kockázatprevenció esetében sem történt előrelépés, így mindezek következtében megkérdőjeleződhetnek a válságellenes intézkedések hatékonyságai is. A nemzetállamok szerkezetére és állami politika legitimációvesztésére nem csak kockázattársadalom kihívásai, hanem a technokrácia befolyása is hatással van. Annak bemutatása azonban, hogy a technokratikus szemlélet és a pénzpiaci szabályozatlanság az egyes közpolitikák terén milyen további bizonytalanságokat hívnak életre, további kutatást igényel. Mindenesetre egy garancia nélküli kapitalizmusban a politikai cselekvés autonómiája továbbra is mást fog jelenteni a politikatudomány és mást a pragmatizmus, a megvalósulás, a kormányzás szintjén – a közelíthetőség lehetősége viszont túlmutat e tanulmány és a jelenkor tendenciáin.

### **Felhasznált irodalom**

ANDOR László: Eltévedt lovas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában. Napvilág, 2010

BECK, Ulrich: Mi a globalizáció? Belvedere Meridionale, 2005

BECK, Ulrich: A választás tétje. Belvedere Meridionale, 2006



BECK, Ulrich – GRANDE, Edgar: A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korában. Belvedere Meridionale, 2007

BECK, Ulrich: Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában. Belvedere Meridionale, 2008

BENOIST, Alain de: A túsul ejtett állam. Korunk 2012/1. 26-37. o.

CRAMME, Olaf (): Az EU-politika változó tere: demokrácia és ideológia a válság idején. Intézet a Demokratikus Alternatíváért (IDEA) 2011 [http://www.ideaintezet.hu/sites/default/files/Olaf\\_Cramme\\_IDEA.pdf](http://www.ideaintezet.hu/sites/default/files/Olaf_Cramme_IDEA.pdf)

CSABA László: A válságkezelés válsága és a kiút kiútalansága? In: Muraközy László (szerk.): 20 év múlva. Vissza a jövőbe. Akadémiai Kiadó, 2011. 220-258. o.

JENSEN, Jody: Posztzuverenitás – Gondolkodás és cselekvés változó keretei. In: Miszlivetz Ferenc (szerk.): A bizonyosság vége avagy quo vadis demokrácia? Savaria University Press, 2011. 187-198. o.

SCRUTON, Roger: A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélye. Noran Libro, 2011

SEBŐK Miklós: Hozzászólás a „Nemzetközi pénzügyi válság és világrendszerkritika” címmel, a Kossuth Klubban, 2008. október 29-én rendezett kerekasztal-beszélgetéshez. Eszmélet 80. 2008. 5-28. o.

SZABÓ Máté: A válságkezelés válsága. Népszava, 2009. június 10. <http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=86656>